

Witold Wołodkiewicz

Greckie wpływy na powstanie Ustawy XII Tablic : (na marginesie glosy Accursiusa do D. 1,2,2,4)

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 37/3-4, 39-45

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD WOŁODKIEWICZ

GRECKIE WPŁYWY NA POWSTANIE USTAWY XII TABLIC

(na marginesie glosy *Accursiusa* do D. 1,2,2,4)

D. 1,2,2, (Pomponius, libro secundo enchiridii): 3. *Exactis deinde regibus lege tribunicia omnes leges hae exoleverunt iterumque coepit populus Romanus incerto magis iure et consuetudine aliqua uti quam per latam legem, idque prope viginti annis paus est.* 4. *Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem **constituti*** viros, per quos peterentur leges a Graecis civitatibus et civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas perscriptas pro rostris composuerunt, ut possint leges apertius percipi: datumque est eis ius eo anno in civitate summum, uti leges et corrigerent, si opus esset, et interpretarentur neque provocatio ab eis sicut a reliquis magistratibus fieret. Qui ipsi animadverterunt aliquid deesse istis primis legibus ideoque sequenti anno duas ad easdem tabulas adiecerunt: et ita ex accedenti appellatae sunt leges duodecim tabularum. Quarum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia quidem rettulerunt.*

**Accursii, Glossa in Digestum vetus*¹:

Constitui: Quorum sunt in decre. dis. VII. C. II. Antequam tamen hoc fieret, miserunt Graeci Romam quemdam sapientem, ut exploraret an digni essent Romani legibus. Qui cum Roman venisset, Romani cogitantes quod poterat fieri quendam stultum ad disputandum cum Graeco posuerunt: ut si perderet tantum derisio esset Graecis. Qui sapientes nutu disputare coepit. Et elevavit unum digitum, unum deum significans. Stultus credens, quod vellet eum uno oculo excaecare, elevavit duos, et cum eis elevavit etiam pollicem, sicut naturaliter evenit, quasi caecare eum vellet utroque. Graecus autem credidit, quod trinitatem ostenderet. Item Graecus apertam manum ostendit, quasi ostenderet omnia nuda et aperta Deo. Stultus autem timens maxillatam sibi dari, pugnum clausum, quasi repressurus levavit. Graecus intellexit, quod Deus omnia clauderet palma. Et sic credens Romanos dignos legibus

¹ *Accursii Glosa in Digestum Vetus (Corpus Glossatorum Iuris Civilis, t. 7, Curante Iuris Italici Historiae Institutio Taurinensis Universitatis, Rectore ac Moderatore Mario Viora, Augustae Taurinorum 1969, s. 8).*
Tekst skolekcyonowany z wydaniem: *Corpus iuris civilis prudentium responsa caesarumque rescripta complectens. In quatuor tomos distributum ... praeter Accursii glossas clarissimorum iurisconsultorum ... observationes ...* [t. 1], Lugduni 1600, s. 20.

recessit, et leges his sapientibus concedi fecit in civitate Athenarum et Lacedaemonum. *Ut Instit. De iure naturali § Et non ineleganter* (= I.1,2,10) sic ergo a Graecis habuerunt originem, sicut et quaelibet scientia: ut in sui tractatus principio Priscianus testatur. Verum est tamen hanc dispositionem legum in Latino prius fuisse conscriptam: ut optime probatur *C. De vete. iur. enuclean. 1.II § hoc autem* (= C.1,17,2,21).

Zagadnienie wpływu greckiego na powstanie i treść ustawy XII tablic pojawiało się wielokrotnie w przekazach autorów rzymskich².

Liwiusz pisał o wysłaniu delegacji do Aten w celu zapoznania się z tamtejszym ustawodawstwem³. O bezpośrednim wpływie greckim na powstanie ustawy i jej treść pisali: Dionisios z Halikarnasu⁴, Cicero⁵, Gaius⁶., nie wspominając o analogiach na które powołują się inni pisarze starożytni.

Pomponius, w powołanym powyżej, słynnym fragmencie swego *Enchiridionu* (D.1,2,2,3-4) traktującym o historii prawa rzymskiego pisze o wpływie na ustawę XII tablic praw miast greckich. Nie powtarza on jednak wersji o wysłaniu delegacji do Aten. Relacja Pomponiusza brzmi następująco: „Po wygnaniu królów ... naród rzymski zaczął się rządzić raczej niepewnym prawem i zwyczajem niż prawem ustawowym. ... Potem, aby nie podtrzymywać dłużej takiego stanu, władza publiczna zdecydowała się ustanowić dziesięciu mężów, którzy mieli prosić miasta greckie o wzory ustaw, aby państwo mogło opierać się na prawach. Ustawy te spisano na tablicach dębowych⁷ i złożono pod mównicą, aby mogły być łatwo dostępne. Na ten rok dano decemwirom najwyższą władzę w państwie. ... Sami decemwirowie jednak dostrzegli, że tym pierwszym prawem coś brakuje, dlatego też w następnym roku, do istniejących tablic dodali jeszcze dwie dalsze. W ten sposób przez przypadek ustawy te zostały nazwane prawem XII tablic. Projekt przedstawił decemwirom, jak się podaje, niejaki Hermodorus, który z Efezu uciekł do Italii”.

Accursius w powołanej powyżej *Glossa ordinaria* wyjaśnia następująco relację Pomporiusza o daniu Rzymianom przez Greków tekstu ustawy XII tablic: „Grecy wysłali do Rzymu mędrca aby przeprowadził z Rzymianami dyskusję i na jej podstawie doszedł do wniosku czy Rzymianie dojrżeli już do przygotowanych dla nich praw. Rzymianie wyznaczili do dyskusji z Gre-

² Zestawienie źródeł zob. G. Crifo, *La legge delle XII tavole. Osservazioni e problemi*, w: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, t. 1 (2), Berlin-New York 1972, 125 n.

³ Titus Livius, 3, 31-34.

⁴ Dionisios z Helikarnasu, 10, 51;52;56;57:

⁵ Cicero, *De legibus* 2,59 oraz 2,64.

⁶ D. 10,1,13 oraz D. 47,22,4

⁷ W tekście *in tabulas eboreas* (z kości słoniowej). Było zapewne *reboreas* (z drzewa dębowego). Słowo *eborea* występowało w *Lettera Fiorentina*.

kiem, przyglupiego. Rozumowali bowiem chytrze, że jego ewentualna porażka nie przyniesie im ujmę”. Dyskusja ta odbywała się na mię, gdyż strony nie znały wspólnego języka. Miała ona – wedle glosy – przebieg następujący: „Grek podniósł najpierw jeden palec, co miało oznaczać, że wierzy w jednego Boga. Rzymianin zrozumiał ten gest, iż Grek chce mu wykluczyć jedno oko. Podniósł więc dwa palce, wraz z wystającym kciukiem. Miało to oznaczać, iż chce wykluczyć Grekowi dwoje oczu. Ten ostatni zrozumiał jednak, że Rzymianin, zgadzając się z twierdzeniem, że Bóg jest jeden, pragnął dodać, że jest On w trzech osobach. W odpowiedzi na to stwierdzenie Grek pokazał otwartą dłoń, co miało oznaczać, iż wszystko jest znane Bogu. Rzymianin zrozumiał ten gest jako zamiar uderzenia go ręką na odlew. Pokazał więc Grekowi zaciśniętą pięść co miało oznaczać, iż gotów jest bronić się pięścią. Grecki mędrzec zrozumiał jednak ten gest jako stwierdzenie, iż Bóg trzyma w swej dłoni ludzkie losy i rządzi wszelkimi ludzkimi sprawami”. Po tej uczonej i pełnej wzajemnego zrozumienia dyspacie wysłannik grecki doszedł do wniosku, że Rzymianie są już dostatecznie rozwinięci i nadają się do przyjęcia przygotowanych dla nich praw⁸.

Opowiadanie to może być traktowane jako ilustracja braku jakiegokolwiek perspektywy historycznej u średniowiecznych glosatorów, którzy traktowali źródła rzymskie jako teksty odpowiadające realiom ich własnych czasów i pojęć. Może być też ilustracją żywotności tak często i dziś jeszcze, opowiadanych anegdot⁹.

Glosa Accursiusa jest chyba pierwszym, znanym nam ustosunkowaniem się późniejszych autorów do rzymskiej tradycji w odniesieniu do wpływu greckiego na powstanie ustawy XII tablic.

Jeszcze mniej niż glosatorzy historią prawa rzymskiego byli zainteresowani, ich następcy komentatorzy. Jest rzeczą charakterystyczną, że Bartolus nie zajmuje się w ogóle tytułem drugim pierwszej księgi Digestów – *De origine iuris et omnium magistratuum et successione prudentium*¹⁰. Baldus przed stawia ten tytuł bardzo skrótowo i nie pisze nic o ustawie XII tablic¹¹.

⁸ W dalszym ciągu glosa nawiązuje do wspomnianego w Instytucjach justyniańskich podziału prawa na pisane i niepisane. Podział ten miałby pochodzić z Aten i ze Sparty (I. 1,2,10).

⁹ Przed kilkunastu laty prowadziłem wykłady w Uniwersytecie w Camerino. Podczas jednego z wykładów zreferowałem studentom włoskim omawiana glosę. Po wykładzie podeszła do mnie studentka pochodząca z małego miasteczka z okolic Camerino i powiedziała, że w zeszłym tygodniu odbywało się w domu jej rodziców przyjęcie z okazji chrztu jej małego braciszka. Na przyjęciu tym był obecny ksiądz kapucyn, z pobliskiego klasztoru. Opowiadał on podobną historyjkę, której bohaterami byli dwaj zakonnicy: kapucyn i dominikanin.

¹⁰ Por. Bartolusa Saxoferrato, *In primam ff veteris partem*, Venetiis 1680, s. 14-15.

¹¹ Por. Baldi Ubaldi Perusini, *In primam Digesti veteris partem commentari*, Venetiis 1599, s. 16-17.

Wersja o wysłaniu delegacji do Aten i zacerpnięciu stamtąd wzoru do ułożenia ustawy XII tablic nie była kwestionowana przez autorów humanistów: Rivalius, przyjmując bez zastrzeżeń liwiańską relację, uzupełnia ją analizą podobieństw niektórych przepisów ustawy XII tablic z jej wzorami greckimi¹². Hotomanus oraz Balduinus piszą szczegółowo o delegacji rzymskiej wysłanej do Aten i innych miast greckich. Podają też nazwiska greckich mężów stanu, z którymi delegacja ta miała się spotkać¹³.

Rittershusius, wspominając o wysłaniu delegacji do Aten, Sparty i miast wielkiej Grecji wyśmiewa jednak naiwność, przedstawionej przez Accursiusa, bajki o dyskusji na migi między Grekiem i Rzymianinem oraz naiwność tych, którzy jej uwierzyli¹⁴.

Jeszcze, w końcu XVI wieku, wielki humanista Justus Lipsius wierzył w pełni w tradycję wysłania poselstwa do Aten, a jego opinia była powszechnie podzielana¹⁵.

Jacobus Gothofredus, pierwszy odtwórca układu ustawy XII tablic stosujący nowoczesne kryteria rekonstrukcji, nie zajmuje stanowiska co do wiarygodności przekazów o wpływie greckim. Przedstawia on jedynie, bez komentarza, wypowiedzi starożytnych pisarzy co do historii powstania ustawy¹⁶. W wydaniach Digestów komentowanych przez Dionisiusa Gothofredusa interesujący fragment glosy Accursiusa nie został już powołany¹⁷.

Poczynając od XVIII wieku kwestia wpływu greckiego na powstanie ustawy XII tablic zaczęła być traktowana z dużo większą rezerwą. Krytyczne spojrzenie na tradycję dotyczą wysłania poselstwa do Grecji, reprezentuje dopiero neapolitański filozof i historyk wieku Oświecenia Gianbattista Vico. Autor ten uważał, że relację o wysłaniu poselstwa do Aten można uważać za bajkę, wymyśloną w czasach znacznie późniejszych, bajkę której nie znał jeszcze Polibiusz, a którą stworzył dopiero Liwiusz w czasach Augusta¹⁸.

¹² Aymarii Rivalii, *Iuris civilis historiae* (w: *Tractatus universi iuris*, t. 1, Venetiis 1634, s. 5 in verso).

¹³ Franciscus Hotomanus, *De legibus XII tabularum. Tripartita commentatio*, Lugduni 1564, s. 3-5; Franciscus Balduinus, *Commentarii de legibus XII tabularum*, 3 ed., Basileae 1557, s. 3-6.

¹⁴ Conradus Rittershusius, *Dodecadeltos, sive in duodecim tabularum leges commentarius novus*, Argentorati 1616, s. 3-4: „Sed illa Accursii et Marantae fabella nos monere debet, quantis in tenebris versantur qui antiquitatis cognitione destituuntur. Hi enim quasvis fabulas pro historiis communiscuntur, et tradunt pariter atquem accipiunt: quod Accursio et eius sequacibus cum hic, tum alibi accidisse videmus”.

¹⁵ Por. S. Mazzarino, *Vico, l'annalistica e il diritto*, Napoli 1971, s. 59.

¹⁶ Jacobus Gothofredus, *Fontes quattuor iuris civilis in unum collecti, puta legis XII tabularum fragmenta...*, Genevae 1613, s. 3-25.

¹⁷ Na jego miejscu znajduje się zdanie: „Atheniensibus maxime: quorum leges Draco & Solon, Diodor, Livius 1. Harmonopol 1 § 3”.

¹⁸ G. Vico, *La scienza nuova seconda...* a cura di F. Nicolai, Bari 1953, parte I, s. 106, 25; parte II, s. 281 nn.

Argumentami przeciwko przyjmowaniu istnienia takiego wpływu były: 1. brak w V wieku p.n.e. stosunków kulturalnych Rzymu z Atenami; 2. istnienie wyraźnych przekazów źródłowych o wpływie nie Aten lecz miast Wielkiej Grecji (argumentem była tu relacja Pomponiusza przekazana w Digestach); 3. zbieżności pomiędzy normami ustawy XII tablic i przepisami ustawodawstwa Solona, o których wspominają Cicero i Gaius, mogły być przypadkowymi, a ich tłumaczenie recepcją myśli greckiej mogło wynikać z mody na kulturę grecką w społeczeństwie rzymskim w początkach pryncypatu¹⁹. Konsekwentne stanowisko krytyczne wobec tradycji o wpływie greckim na powstanie ustawy XII tablic reprezentuje Edoardo Volterra²⁰.

Współczesna doktryna nie podchodzi, na ogół, w sposób nazbyt krytyczny do tradycji o wysłaniu delegacji rzymskiej do Grecji. Włoski historyk Mazaarino pisze, iż tradycja o wysłaniu delegacji rzymskiej do Aten jest dyskusyjna, ale zapewne niezbyt daleka od prawdy²¹. Wieacker dopuszcza możliwość wysłania delegacji rzymskiej do Aten (lub też raczej do miast wielkiej Grecji), w celu poznania stosowanych tam praw²². Wedle De Martino wysłanie delegacji mogło mieć jedynie znaczenie w celu odroczenia rozstrzygnięcia sporu między patrycjuszami i plebejuszami²³. Schulz uważał, że nawet gdyby przyjąć, że ustawa XII tablic stanowiła twór specyficznie rzymski, to i tak można by mówić o silnym wpływie greckim: przejawiał się on nie tylko w poszczególnych rozwiązaniach prawnych, lecz przede wszystkim w samej idei kodyfikacji, tak bardzo obcej mentalności prawnej Rzymian²⁴.

Celem powyższych uwag nie było stawianie żadnych nowych rozwiązań teorii o poselstwie rzymskim wysłanym do Aten czy też innych miast greckich, ani też wyczerpująca ocena dotychczasowej literatury²⁵. Autor chciał jedynie pokazać, że w historiografii dotyczącej ustawy XII tablic, pewne wątki powracają wciąż na nowo.

¹⁹ Zob. np.: E. P a i s, *Ricerche sulla storia e sul diritto pubblico a Roma*, Roma 1915, s. 147), który swą argumentację traktuje w kontekście znanej tezy o nieautentyczności ustawy XII Tablic.

²⁰ Zob. E. V o l t e r r a, *Diritto romano e diritti orientali*, Bologna 1937, s. 173-222.

²¹ Zob. S. M a z z a r i n o, *Il pensiero storico classico*, t. 1, Bari 1966, s. 202.

²² Zob. F. W i e a c k e r, *Römische Rechtsgeschichte*. Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur, 1 Abschn., München 1988, s. 302-304.

²³ Zob. F. D e M a r t i n o, *Storia della costituzione romana*, 2 ed., t. 1, Napoli 1971, s. 299, 304.

²⁴ Zob. F. S c h u l z, *Prinzipien des römischen Rechts*, München 1934, s. 205 nn. Por. też I. 1.2,10: *Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. Nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent, custodirent.*

²⁵ Omówienie literatury zob. G. C r i f o, op. cit. s. 115-133.

Exactis

deinde regibus lege tribunicia oēs leges exoleuerunt iterumq; cepit populus romanus in incertio magis iure et consuetudine aliqua uti quam per latam legem. idq; prope viginti annis passus ē. Postea ne diuinus hoc fieret placuit publica auctoritate decem constitui viros: p quos peterentur leges a grecis ciuitantibus ut ciuitas fundaretur legibus quas in tabulis eburneis per scriptas, prostris proposuerūt ut possint leges apertius percipi. datumq; est eis ius in eo anno in ciuitate summū unius leges corrigerent: et si opus esset interpretarentur: neq; prouocatio ab eis sicut a reliquis magistrantibus fieret qui et ipsi animaduertent aliquid deesse istis primis legibus ideoq; sequenti anno alia duas eisde; tabulas adiecerunt et ita ex accidenti appellare sunt leges duodecim tabularum quarum ferendarum auctores fuisse ex .x. viris bermodoz quendam ephesi exulantem in italia quidam retulerunt.

de iure naturali. §. et nō in elegāter. sic ergo a grecis hūerūt originē sicut et quilibet scia. ut in sui tractatō principio priscian⁹ testat. verū ē tñ hāc dispositōem legū in latino prius fuisse cōscriptā. ut optime probatur. de ve. iu. enu. l. ii. §. hoc autem.

h. Constitui. quoz nota sūt i decre. dif. vii. c. ii. anq; tñ hoc fieret miserūt greci romā quēdam sapiētē. ut exploraret. an dignēcent romāni legib⁹ q; cū romāni venissent romāni cogitātes qd poterat fieri quēdam stultū ad disputandū cū greco posuerūt. ut si pderet tñ derisio eēt grecis. q; sapiēs: nutu. disputare cepit. et eleuauit vnū digitū vnū de i significās. stultus credēs qd velle eū vno oculo excicare eleuauit duos et cū eis eleuauit et pollicē sicut naturaliter euenit quasi excicare eū vellet vtroq; grec⁹ at credidit qd trinitatē oñderet iū grec⁹ apertā manū oñdit. q; si oñderet oīa mūda et apertā deo. stultus at timens maxilatā sibi dari pugnū clausū q; si percussur⁹ leuauit. grec⁹ itellerit qd de oīa clauderet palma. et sic credens romanos dignos legib⁹ recessit et leges his sapiētibus pcedi fecit i ciuitate athenarū et laacedemonū. ut istit.

Aneks

D. 1,2,2,3-4 wraz z glosą Accursiusa: *Accursii Glosa in Digestum Vetus (Corpus Glossatorum Iuris Civilis, t. 7, Curante Iuris Italici Historiae Institutio Taurinensis Universitatis. Rectore ac Moderatore Mario Viora, Augustae Taurinorum 1969, s. 8).*

The Greek Influence on the Twelve Tables (considering the Gloss of Accursius to D. 1,2,2,4).

The problem of Greek influence on the creation and the content of the Twelve Tables appeared several times in Roman lawyers' records. Amongst few jurists, Pomponius wrote about the influence of Greek cities law on the Twelve Tables in the famous fragment on the history of Roman law from his *Enchiridion* (D. 1,2,2,3-4).

Accursius gave an ample gloss to the fragment. He cites an anecdote on the creation of the Twelve Tables:

„Greeks had delegated a wise man to visit Rome in order to estimate, after a discussion with its inhabitants, whether they are mature enough to be presented with the law that was prepared. Romans reached the decision that a fool should confront the Greek: there would be no damage to them if he lost, they thought. Obviously, both had to speak by signs.

„The Greek started the duel raising one finger what meant that he believed in one God. The Roman took it as an attack on his eye and showed two fingers, which made three with his thumb, in order to be dangerous for both eyes of his adversary. However, the visitor understood the gesture as an acceptance of faith in one God with addition that He is triune. Referring to that, the Greek showed an open palm – it signified that everything is known to the Almighty. Yet, the fool thought that it is to strike his hand and raised the fist to demonstrate that he was going to defend himself. The wise man from Greece understood it as a statement that God has human fortune in His hand and reigns over all affairs of this world.

„After this conversation, the Greek concluded that Roman society is developed in the degree they can be gifted with the prepared statue”.

The story is one of the first notes on Greek influence on the Twelve Tables. It shows the total lack of historic perspective that was shared by glossators in the Middle Ages.

The article contains also some references to the historiography of the Greek influence on the Twelve Tables.